

„СПОМЕННИ ЕСЕТА“ ОТ ЕФРЕМ КАРАНФИЛОВ, Пловдив, изд. „Хр. Г. Данов“, 1983. 206 с.

Като използва личния си опит от преживяно и прочетено, в книгата си Ефрем Каранфилов прави своите открития в областта на психологията на личността и на народопсихологията. С веша и сигурна ръка скицира собствения си портрет с прелестната смесица от есеистика, критика и белетристика. Една богата и артистична натура ни предлага своите „максими“ често във вид на афоризми („За детството и юношеството“). Той веряло тръгва от малкото, дребиото, интимното и някак си неочаквано открива здрава нишка с голямото, важното, значимото. Така например в духовното изграждане на човека, на отделната личност вижда образа на учителя. На любимия учител. Както и в духовното изграждане на родината.

Родината е постоянна тема в творчеството на Ефрем Каранфилов. За него тя се олицетворява не само в родния край, родния град и родната река или планина, не само с улицата, на която си живял, и с родната къща, където си прекарал златните сънища на своето детство. Родината — това несъмнено са и приятелите, с които те свързва здрава дружба от най-ранната ти младост, и училището, и книгите, които за пръв път са ти открили широкия приказан свят на въображението. Разбира се, писателят не говори в общо за родината или за родния град, във всеки негов ред, във всяка дума се чувствува присъствието на родния му Кюстендил с прелестните му околности, със зеленото рухо на Хисарлъка, със Струма, завинаги свързала името си с „легендарните ни войводи и революционери от Гоце Делчев и Яне Сандански до Калаяшки, Демиревски, Паралунови. Големите поети и художници начело с Никола Йонков Вапцаров и Владимир Димитров — Майстора оттука са тръгнали по света, за да разнасят красотата, силата и славата на българския творчески дух“ (с. 40). Той си спомня за „плъска на тъжните води“, за „скръбната песен на легендарната река“, защото тя е звучала непрекъснато през детските му години. Но тъжните реминисценции, защото във всеки спомен от детството, дори в най-светлия, има и по малко носталгия,

се уравновесяват с оптимизма на автора по отношение бъдещето на родния град и родната река, на родината.

Есетата, в които най-ярко се откроява личността на писателя, неговото израстване като гражданин и творец, са „Среща с литературата“, „Среща с любовта“, „Среща със смъртта“, „Юнкерските години“, „Как написах книгата „Българи“. Те са най-изповедните и може би най-изстраданите.

Не е оригинална мисълта, че творецът в сравнение с другите остава завинаги млад, защото най-често се връща към своето детство. Но у Ефрем Каранфилов тя се обогатява, детайлира, превръща се в негова — тя е лейтмотив на много негови произведения. Не можем да не се съгласим с него, защото именно писателят успява да запази свежа своята памет, емоционалната оцветеност на спомена, чистотата на преживяването — такава, каквито са били в детството му, самс че преосмислени, пресети през разума на възрастния. Неслучайно афоризмите „За детството и юношеството“ имат за мото мисълта на Русо: „Помни, че си бил дете!“ Тази мисъл произвежда цялата книга, тя му е дълбоко родствена и винаги когато пише в книгите за детството, в една или в друга степен я защитава.

С тези есета, стъклече по стъклече, детайл по детайл някак незабелязано се изгражда цялостната фигура на твореца и гражданина Ефрем Каранфилов — те са неговата литературна автобиография. Много често личните му спомени и преживявания са издигнати до степен на обобщение, на общочовешки ценности. И обратно. Авторът нерядко тръгва от „абстрактното“, от понятието, от общото и за да го подкрепи с пример, да го направи по-релефно и убедително, разказва някоя колоритна случка от своя собствен живот. Така неговите есета придобиват едно особено темпо, един свой, вътрешен ритъм. Те са постоянно движение от анализ към синтез и от синтез към анализ. Портретът, който рисува, само на пръв поглед може да ни се стори фрагментарен, някак си разхвърлян. Всъщност това „безредице“ издава артистичност на духа. Не можем да не обърнем внимание и на още нещо. Както във всички автобиографични произведения, и тук правят впечатление искреността на тона,

изповедността. Една искреност, която позволява на писателя да се погледне отстраня и да се анализира обективно. У него не се забелязва никакво хитруване, никакво старание да „скрие“ недостатъците си, да се направи по-добър. Но същевременно абсолютно чужд му е и другият вид суета: флиртът със слабостите. Ще цитирам есето „Среща с литературата“, за да не бъде голословна: „Най-трудно е на хората с богато въображение — пише той — да бъдат точни и фактологично добросъвестни.

Така в известна степен се случи и с мен. Аз трудно се справях с математическите предмети и ми бяха нужни усилия, за да ги превъзмогна. И, от друга страна, в мен се развива непрактичност и несръчност. Не можех да направя най-обикновената поправка в къщц, да сменя бушон, да нацеля дърва, да оправя bravata на вратата. . . Преките цели най-често с практическа окраска бяха в постоянно стълкновение с „ефирните“ интереси на духа“ (с. 57).

Тези особености на характера и главно: духовна широта, това съзнание, необременено и сякаш необременено от схеми, е по вътрешната си нагласа противоположно на догматизма, на превръщането на човека от цел в средство, в механичен изпълнител. Този богат творчески дух се бунтува срещу опростителството, срещу догмата. Неслучайно патосът на неговата есеистика е насочен и пряко, и косвено срещу доктинерството. И съвсем не е случайно, че шедрият му талант разцъфтява едва след Априлския пленум.

Талантлива издънка от семейството на своя знаменит дядо — видния етнограф, краевед от Кратово, акад. Ефрем Каранов, — израсъл в една среда, която възпитава в пиетет към хуманитарните науки и особено към словото, още като дете и ученик Ефрем Каранфилов започва да живее в света на въображението, в чудния свят на художествената литература. Той отрано се пристрастява към Лермонтов и гениалният руски поет ще си остане и досега негов кумир. Ще го окриля в трудните години на Военното училище, където прусацката дисциплина ще се мъчи да „загладя“ ръбовете на индивидуалността му, да го превърне в послушно оръдие на чужда воля и чужди интереси. Лермонтов ще го крепи в най-трудната борба — в борбата за запазване не само на индивидуалността, но и на човека у себе си. Така ние стигаме до най-важното в биографията на Е. Каранфилов — творческото развитие на една голяма и задължаваща семейна и родова традиция. Факт, сам по себе си значим, тъй като не са чак толкова много българските писатели, потомци на такива предци — учени и родолобци, издигнали хуманизма във висш и свещен принцип на своя живот. По-късно този принцип ще стане и негов — не само за литературата, но и за отношението към хората. Есето „Среща с литературата“

е особено богато на размисли върху психологията на личността. То носи и един основен патос — патоса на свободата, разбирана като власт на въображението над сухия рационализъм, на творческото дирене над догмата.

Есетата на Ефрем Каранфилов са лирични по своята същност и неговата есеистика неслучайно разцъфтява заедно с разцвета на лиричната проза. Те се четат като първокласна белетристика.

Авторът не само свързва личния си опит с опита на другите, но той умее винаги да свърже миналото с настоящето и дори с бъдещето. И така да бъде винаги актуален. Това актуализиране идва при него съвсем естествено, логично, то в никакъв случай не е нагнато от никакви конюнктурни или други извънлитературни съображения. Ето как завършва есето, за което вече стана дума: „Мъчно е да оценим колко от онова, което имаме у нас . . . дължим на големите български писатели. . . Всички те са ни разкривали дълбоката хубост и благородство на човека. . . внушавали са ни, че всякакви грешки и грехове могат да се простят, но греховете към живия дух, към хуманизма, нашия социалистически хуманизъм, никога потомството няма да ни прости. . .“ (с. 61 — „Среща с литературата“).

Тук, в тази книга сякаш са събрани най-ярките епизоди от неговия живот. И тази яркост авторът е пресъздал също така въздействащо и неповторимо. В „Среща с човека“, където е описана случката с Бяното куче, от което го спасил със самоотвержената си постъпка един селянин, когато бил петгодишен, е като че ли първата му среща с „добрината, великодушието и сърдечността на българина“. Затова „даскавата му добродушна усмивка остана да греє завинаги в сърцето ми“ (с. 64). Този усмивка озарява сякаш целия му по-нататъшен живот, цялото му творчество, прави го него самия по-добър и по-човечен.

Едно от най-паметните преживявания на всеки човек е срещата му със смъртта. И то е обяснимо. Там проличава неговият характер, волята му, цялостният му мироглед — там проличава истинската му същност, защото това е най-автентичната проверка. Е. Каранфилов е описал смъртта на леля си Зора, която умира в разцвета на младостта си. Разказал е за потресното въздействие, което има върху него една друга смърт — убийството на анархиста Заре Секулички от ръката на михайловистите. Камо млад офицер присъства на убийството на най-хубавия кон от 13-и пехотен Рилски полк. Описал го е не толкова като антиетичен, колкото като антиестетичен акт. Въобще той е убеден, че преминаването от битие в небитие, превръщането на живота материя в нежива по своята същност е не само морална разруха, но и „върховна грозота. . .“ „Най-страшното е, че с едно парченце олово за

един мяг само живото, прекрасно същество се превръща в мъртва материя. И един необятен, неповторим свят от мисли, чувства, благородни пориви изчезва. „Мислещата тръстика“ е пречупена“ (с. 68).

Блез Паскал беше нарекъл човека „мислеща тръстика“. А какво по-вярно определение за самия автор на тези есета? Особено възбуждащо прозвучават изповедите му, когато пише за своята въображаема „среща“ със смъртта като юнкер. Но в един период той я е преживял съвсем реално, почти „физически“. И трябва веднага да добавим, че лекарят, който направо, без никакви „заобикалки“ му предрича предстоящата смърт, ни поразява с душевната си грубост, жестокост, дори бих казала — със злонамереността си. И, разбира се, със своята професионална некадърност. Или да вземем друг образ на духовно деформиран „човек“ — поставям думата в кавички, тъй като изпитвам неудобство да нарека човек юнкера Ронев — оскотял твърде рано, олицетворение на грубата сила, жесток и циничен. Та този именно юнкер, който иначе е великолепен ездач и може да се бие чудесно, му лепва прозвището „Смъртта“. Чувствителният младеж, израснал в благородния и примамлив свят на литературата, изживява трагично своята мнима болест и работата взема щастлив обрат само поради благоприятното стечение на обстоятелствата. По ирония на съдбата, а може би и защото все пак има някаква справедливост, през ваканцията Ронев загива при падане от кон — това звучи почти невероятно за този исполин!

Ефрем Каранфилов има интересни социално-психологически наблюдения върху паралелна любов — смърт. Той отбелязва дълбоката връзка между любовта и смъртта. И това е естествено, тъй като смъртта би трябвало да се разглежда само във връзка с живота. А нима любовта не е най-същностната проява на живота? Него още като дете го е впечатлявал фактът, че младите хора много по-лесно отиват на смърт — революционерите, влюбените. Може би, пише той, те не са успели да се вкопат във още здраво в живота. Това впрочем е един извънредно интересен проблем, който е занимавал живо творческото въображение на много писатели и заслужава по-специално внимание както от негова страна, така и от страна на други наши изследователи.

Всъщност „автобиографията“ на Ефрем Каранфилов като младеж в концентриран вид се съдържа в есето му „Юнкерските години“. То е квинтесенция почти на всичко, което знаем за този период от живота му — тук правят впечатление оригинални наблюдения върху психологията на военната дис-

циплина например, има много ярки и колоритни образи на негови съвпускници, на командири и преподаватели — между тях и писатели (Стоян Загорчинов). А ето и едно схващане, което, струва ми се, разкрива същността на неговото житейско и творческо кредо: верността на самия себе си. Неслучайно за мотото към есето „Юнкерските години“ служи призивът на Гьоте: „Стани това, което си!“ Днес, в ерата на засилена стандартизация и стремеж към унифициране, най-трудното и несъмнено най-важното си остава грижата за запазването на индивидуалността. „На някои хора обаче животът се устройва така, че непрекъснато са принудени да бъдат това, което не са. И много рядко са се срещали с онези, които вярват, че са това, което желаят да бъдат. Но именно такива редки хора са им помагали да съхранят своята вътрешна същност, своята вътрешна свобода, да не погинат и да не се загубят като личности“ (с. 93).

И докато това есе разкрива израстването на човека Ефрем Каранфилов, „Среща със славата“ и „Как написах книгата „Българи““ открехват дискретно вратата на неговата „светага светих“. Има нещо дълбоко символично между двете есета. „Среща със славата“ ни запознава с това, как читателската публика е възприела една от първите му печатани изяви — социологичното есе „Душата на младежа-тариак“. Докато „Как написах книгата „Българи““ пресъздава творческата история на едно от най-представителните му произведения засега. Тях ги свързват много неща, но нека не забравяме най-важното: те двете като че ли най-силно подчертават съдбовната му отдаленост на литературата. Защото независимо през какви житейски перипетии е минал, чрез нея той винаги е съхранявал и отстоявал своята индивидуалност и своята свобода. А за да се осъществи като човек и писател, Е. Каранфилов дължи немалко на такива творци като акад. Димитър Михалчев, Стоян Загорчинов, Иван Хаджийски, Георги Караславов. Както и на личности като Кирил Цонев, Александър Балабанов, Павел Шатев. На тях той е посветил спомените си от втората част на своята книга, които допълват, обогатяват и конкретизират първата част. Те дават представа за културния елит на страната, а така също и за епохата — за нейните процеси, за движещите й сили. Но най-ценното в тях е, че независимо от майсторското портретуване на човека, комуто са посветени, същевременно разкриват и някои непознати досега страни от богатата и интересна личност на автора — те са едновременно портрети и автопортрети.

Людмила Григорова